DIQQATNING PSIXOLOGIK MOHIYATI VA TA’LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Zokirova Muxlisa
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti surdopedagogika
yonalishi talabasi
muxlisaxonzokirova131@gmail.com
Muhammadiyeva Gulsevar
gulsevarmuhammadiyeva61@gmail.com
Ilmiy rahbar: **Abdukadirova Dilobar**
https://doi.org/10.5281/zenodo.24366726

Annotatsiya. Ushbu maqolada psixologiya fanining muhim bilish jarayonlaridan biri bo‘lgan diqqatning ilmiy-nazariy mohiyati, fiziologik asoslari hamda turlari tahlil qilingan. Maqolada ixtiyorsiz, ixtiyoriy va ixtiyoriydan keyingi diqqatning o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, diqqatning barqarorligi, ko‘lami, taqsimlanishi va ko‘chishi kabi asosiy sifatlari yoritilgan. Zamonaviy axborotlashgan ta’lim muhitida o‘quvchilar diqqatini jamlash, tarqoqlikning oldini olish va kognitiv faollikni oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Diqqat, ongning yo‘nalganligi, ixtiyoriy diqqat, ixtiyorsiz diqqat, diqqat ko‘lami, barqarorlik, kognitiv faoliyat, dominant o‘choq.

Kirish

Inson psixikasining barcha bilish jarayonlari — sezgi, idrok, xotira, tafakkur va tasavvur faqatgina ma’lum bir obyektga yo‘naltirilgan va to‘plangan holdagina samarali amalga oshadi. Psixologiya fanida ongning muayyan narsa va hodisalarga tanlab yo‘nalishi hamda ularda to‘planishi diqqat deb ataladi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar va uzluksiz axborot oqimi sharoitida inson diqqati doimiy ravishda tashqi ta’sirotlar bilan to‘qnash kelmoqda. Ayniqsa, ta’lim jarayonida o‘quvchi va talabalarning o‘quv materialini chuqur o‘zlashtirishi, mantiqiy tahlil qilishi va xotirada mustahkam saqlashi bevosita diqqatning rivojlanganlik darajasiga bog‘liq. Shu bois, diqqatning psixologik mexanizmlarini chuqur o‘rganish, uning sifatlarini rivojlantirish va o‘quv faoliyatida maqsadli boshqarish bugungi kun pedagogik psixologiyasining ustuvor vazifalaridan biridir.

Asosiy qism

Ilmiy psixologiyada diqqat mustaqil psixik jarayon sifatida emas, balki barcha bilish jarayonlarining ajralmas sharti va hamrohi sifatida talqin qilinadi. Mashhur rus psixologi L.S. Vigotskiy diqqatni inson psixik faoliyatini tashkil etuvchi va boshqaruvchi oliy psixik funksiya sifatida baholagan bo‘lsa, N.F. Dobrinin uni shaxs ongining ma’lum obyektga yo‘nalganligi va to‘planganligi orqali namoyon bo‘luvchi faollik deb ta’riflagan.

Diqqatning fiziologik asoslarini akademik I.P. Pavlovning bosh miya po‘stlog‘idagi qo‘zg‘alish va tormozlanish jarayonlarining o‘zaro induksiyasi haqidagi ta’limoti hamda A.A. Uxtomskiyning "dominanta" tamoyili ochib beradi. Uxtomskiy nazariyasiga ko‘ra, bosh miyada muayyan vaqtda ustunlik qiluvchi qo‘zg‘alish o‘chog‘i (dominanta) yuzaga keladi va u atrofdagi boshqa barcha kuchsiz qo‘zg‘aluvchilarni o‘ziga tortib, qolgan miya markazlarini tormozlaydi. Aynan shu fiziologik mexanizm

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

insonning bir ishga butun vujudi bilan berilib ketishini va tashqi shovqinlarni sezmay qolishini ta’minlaydi.

Psixologiya fanida faollik darajasi va irodaviy zo‘r berish ishtirokiga ko‘ra diqqatning uchta asosiy turi farqlanadi. Birinchisi — **ixtiyorsiz diqqat** bo‘lib, u insonning oldindan qo‘ygan maqsadi va irodaviy harakatisiz, tashqi qo‘zg‘atuvchilarning kuchi, yangiligi, yorqinligi yoki kutilmaganligi tufayli yuzaga keladi. Masalan, dars paytida deraza tashqarisidagi keskin ovoz barcha o‘quvchilarning e’tiborini beixtiyor o‘ziga tortadi. Ikkinchisi — **ixtiyoriy diqqat** bo‘lib, u ongli ravishda qo‘yilgan maqsad, irodaviy kuch va mas’uliyat hissi bilan boshqariladi. Murakkab ilmiy matnni o‘qish yoki matematik tenglamani yechish jarayoni aynan ixtiyoriy diqqatni talab etadi. Uchinchisi — **ixtiyoriydan keyingi diqqat** (N.F. Dobrinin kiritgan tushuncha) bo‘lib, bunda dastlab irodaviy kuch bilan boshlangan faoliyat jarayonga qiziqish uyg‘onishi natijasida o‘z-o‘zidan, ortiqcha zo‘riqishsiz davom etadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ixtiyoriy diqqatini ixtiyoriydan keyingi diqqatga aylantirish pedagogik mahoratning eng yuqori ko‘rsatkichi hisoblanadi.

Diqqatning samaradorligi uning beshta asosiy xususiyati (sifati) bilan o‘lchanadi. Diqqatning barqarorligi — ongning bir obyekt yoki faoliyat turida uzoq vaqt davomida chalg‘imasdan saqlanib turish qobiliyatidir. Diqqatning ko‘lami (hajmi) — bir vaqtning o‘zida aniq idrok etilishi mumkin bo‘lgan mustaqil obyektlar sonini anglatadi; eksperimental psixologiyada (J. Miller tadqiqotlari) katta yoshli insonning diqqat ko‘lami o‘rtacha yetti plyus-minus ikki (5 tadan 9 tagacha) obyektga teng ekanligi isbotlangan. Diqqatning taqsimlanishi — insonning bir vaqtning o‘zida ikki yoki undan ortiq faoliyat turini muvaffaqiyatli bajara olishidir, masalan, o‘qituvchining ham mavzuni tushuntirib, ham sinf intizomini kuzatib turishi. Diqqatning ko‘chishi — ongni ongli ravishda bir obyektdan ikkinchisiga tez va oson o‘tkazish qobiliyati bo‘lib, u faoliyat turlari almashganda muhim ahamiyat kasb etadi. Diqqatning chalg‘uvchanligi (tarqoqligi) esa begona ta’sirotlar natijasida ongning asosiy maqsaddan chetga chiqishidir.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilar diqqatini rivojlantirish va uning tarqoqligini bartaraf etish uchun dars mazmunini ko‘rgazmali vositalar, muammoli vaziyatlar va interaktiv metodlar bilan boyitish zarur. Faoliyat turlarini muntazam almashtirib turish, nazariy ma’lumotlarni amaliy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish hamda o‘quvchilarda ichki bilish qiziqishini uyg‘otish diqqat barqarorligini ta’minlovchi asosiy omillardir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, diqqat insonning barcha bilish faoliyati va amaliy harakatlari muvaffaqiyatini belgilab beruvchi fundamental psixologik hodisadir. Diqqatning fiziologik mexanizmlari va sifatlarini chuqur bilish nafaqat o‘quv-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga, balki shaxsning intellektual salohiyatini to‘laqonli ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim amaliyotida o‘quvchilarning diqqat ko‘lami, barqarorligi va taqsimlanishini maqsadli mashqlar orqali rivojlantirish hamda ixtiyoriy diqqatni qiziqishga asoslangan ixtiyoriydan keyingi diqqatga yo‘naltirish ta’lim sifatini oshirishning muhim kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010. — 544 b.
2. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psixologii. — Sankt-Peterburg: Piter, 2002. — 720 s.
3. Vigotskiy L.S. Razvitiye vysshix psixicheskix funktsiy. — Moskva: APN RSFSR, 1960. — 500 s.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. Dobrinin N.F. Vnimaniye i pamyat. — Moskva: Znaniye, 1958. — 32 s.
5. Uxtomskiy A.A. Dominanta. — Sankt-Peterburg: Piter, 2002. — 448 s.
6. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2008. — 480 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.